

Key words: phraseological unit, phrasicon, the picture of the world, Ukrainian lexicography, Phraseological dictionary, connotative indicators.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

М. В. Серебряк (Луганськ)

УДК 811.161.2'373.7 : 378

**ПРОЕКТУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ДІАЛЕКТНОГО
ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА
З УРАХУВАННЯМ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ
КОРИСТУВАЧІВ**

Сьогодні, як ніколи раніше, статус лінгвістичних словників набуває загальнодержавного значення, оскільки існує потреба формування національної словникової бази, яка б забезпечувала розвиток української мови в усіх сферах суспільної діяльності. Проведення досліджень діалектної фразеології, накопичення даних та розробка фундаментальних словників є одним із першочергових етапів формування цієї лексикографічної бази. Величезне значення діалектних фразеологічних словників (ДФС) засвідчує, що вони стають одним із основних джерел оновлення фразеологічного складу української мови [СФУМ 2008], дають можливість установити етимологію фразеологічних одиниць (ФО), „відмежувати питомі утворення від запозичених, глибоко дослідити й зрозуміти механізм їхнього функціонування в сучасній мові, проаналізувати ту чи ту модель, проілюструвати варіативність” тощо [Мокиєнко 1989: 7].

Зазначене вище актуалізує необхідність провести дослідження в галузі діалектної фразеології та вдосконалити теоретичні основи укладання ДФС. На жаль, словникові розробки здійснюються у відриві від сучасних комп'ютерних технологій, без урахування вимог суспільства, держави, освітніх установ до сучасних інформаційних джерел, що зумовлює невисокий показник їхнього функціонального призначення. Актуальність цього питання документально засвідчена в Державних програмах розвитку словникової бази останніх десятиліть, зокрема в ухваленій Кабінетом Міністрів України „Концепції Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009 – 2015 роки”, у якій зазначено, що сучасні розробки інноваційних словників мають здійснюватися з урахуванням перспективних технологій комп'ютерного лексикографування з метою надати користувачам максимально повну інформацію та задовольнити посилені потреби суспільства в загальнодоступній електронній словниковій продукції.

На сьогодні в Україні над проблемами розроблення електронних словників різного призначення активно працюють В. Широков, Є. Карпіловська, Н. Дарчук, В. Дубичинський, І. Кульчицький та ін. Так, групою науковців Національного мовно-інформаційного фонду НАН України під керівництвом В. Широкова випущено перший повномасштабний електронний словник – *Інтегровану лексикографічну систему „Словники України”*. У галузі діалектної фразеографії відзначимо розробки словників Г. Доброльожі, Г. Аркушина, В. Чабаненка, серед яких найбільш динамічною є словникова практика В. Ужченка, Д. Ужченка [УВД 2005].

У ХХІ ст. зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій суспільство потребує нового формату укладання ДФС, який би надавав максимально повну інформацію, організовану в зручній і доступній формі. Електронні словники, як підтверджує практика їх використання, „одержали й одержують велике поширення серед сотень тисяч людей у всьому світі внаслідок своєї повноти, зручності доступу і простоти у використанні” [Черницький 2004: 9].

Упровадження комп'ютерних технологій вимагає розроблення нового типу ДФС, що передбачає серйозну перебудову насамперед способів відбору, опрацювання й репрезентації інформації користувачам. На думку І. Кульчицького, О. Загоровської [Кульчицький 2002; Загоровская 2011], перенесення традиційної галузевої інформації на електронний носій є недостатнім на сьогодні. Є. Карпіловська з цього приводу зауважила, що суспільні замовлення, які визначають особливий об'єкт комп'ютерної лінгвістики, – це передусім подати суспільству й науковцям таку модель мови, яка давала б можливість одержувати якісно нову інформацію про саму мову й заклала б надійне підґрунтя для розв'язання суспільно значущих проблем [Карпіловська 2011]. Відтак, метою статті є окреслення нових способів укладання ДФС з урахуванням комп'ютерних технологій.

Новий тип комп'ютерного ДФС повинен формуватися з огляду на той факт, що ФО викликають зацікавлення в мовців, оскільки містять величезний комплекс екстралінгвальної (етнокультурної, енциклопедичної й ін.) інформації. На нашу думку, саме ця інформація пов'язана із зацікавленням користувачів та формуванням у них пізнавального інтересу до вивчення фразеології. На жаль, на сьогодні мало уваги звертають на дидактичну функцію ДФС як важливого інструментарію в навчально-виховному процесі в аспекті пізнання особистістю власної мови. Проблема полягає в тому, що словники переважно сформовані з відривом від пізнавальних потреб особистості й не дають мотиваційних поштовхів до більш різнобічного вивчення фразеології як етнокультурного багатства українського народу.

До самої ідеї врахування мотивації особистості під час укладання комп'ютерного ДФС нас наштовхнув багаторічний досвід роботи відомого фразеолога й фразеографа, доктора філологічних наук,

професора В. Ужченка. Із власного спостереження визначаємо, що принцип його роботи полягав у зацікавленні студентів до вивчення фразеології.

На початкових етапах викладання предмета учений подавав різноманітні факти щодо виникнення ФО, етнокультурної підоснови її функціонування, наводив оригінальні приклади з художньої літератури, що викликало стійкий інтерес до більш глибокого вивчення. У процесі подальшого наукового заглиблення у „фразеосвіт”, науковець скеровував дослідження студента в напрямі пізнання не лише лінгвістичних особливостей ФО, але і їх взаємозв’язку з народною культурою, побутом і традиціями, світоглядом і стереотипами. Учений засвідчив, що „когніція означає пізнавальний процес або сукупність психічних процесів, що служать обробці й переробці інформації, яка надходить до людини..., вона включає усвідомлення самого себе, оцінку самого себе й навколишнього світу, побудову особистої картини світу” [Ужченко 2003: 215].

Важливу роль у цьому процесі відіграє інформація культурологічного, психоментального порядку, яка сконцентрована передовсім у народній фразеології й тісно пов’язана з позамовними сутностями. У зв’язку з цим учений приділяв увагу вивченню концепту – „багатовимірному культурно значущому соціопсихічному утворенню в колективній свідомості певної мовної спільноти, „розсіяному” зокрема в корпусі фразеології, пареміологічному фонді, у системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони” [Там само: 215]. Таким чином, своїм особистим прикладом учений постійно демонстрував і заглибленість у суто лінгвістичні аспекти вивчення фразеології, і постійний пошук екстралінгвальної інформації про ФО. Уважаємо, що відтворення цих типів інформації в ДФС дозволить задовольнити пізнавальний інтерес користувачів, сформувати мотивацію до пошуку нових фактів щодо виникнення й функціонування ФО. Такий потужний чинник мотивування особистості як взаємозв’язок лінгвістичної й екстралінгвальної інформації дозволяє зацікавлювати користувачів до вивчення фразеології, виховувати повагу до національної культури й мовних традицій, заохочувати студентів філологічних спеціальностей до наукової діяльності. Безумовно, проблема мотивування в пізнавальній діяльності потребує дослідження саме в аспекті вироблення відповідних методів фразеографії.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з питань мотивації (В. Асєєв, І. Виготський, П. Якобсон та ін.), ми виділили такі важливі для укладання ДФС положення: найбільшою силою серед мотивів інтелектуальної діяльності є пізнавальний інтерес; важливу роль для мотивування особистості до пізнавальної діяльності відіграють духовні, культурні потреби, якими є „потреби в одержанні корисної та цікавої інформації, розвитку світогляду” [Коваленко 2006: 50], національної ідентифікації; формуванню мотивації особливо

перешкоджає бідність й одноманітність запропонованого для засвоєння матеріалу. Згідно із зазначеним вище відповідатиме пізнавальним потребам той ДФС, який надаватиме особистості різноманітну інформацію – підґрунтя для аналізування глибинних смислів ФО, пошуку взаємозв'язків між ними й культурою, традиціями, історією етносу тощо. Важливість цієї думки підтверджується збереженням постійного інтересу до видатних праць В. Даля, Б. Грінченка, І. Франка, Б. Сихти й ін., оскільки в їхніх словниках було здійснено не тільки роз'яснення мовних одиниць, а за рахунок залучення екстралінгвальної інформації було відтворено особливості життя суспільства певної епохи. Так, у словнику І. Франка відтворено взаємозв'язки АФО з культурою регіону, побутом його мешканців: *ой ти Бойку несолений!* „В карпатських горах соляних джерел нема, хоча на Пригір'ю їх багато; що села в горах дуже порозкидані і комунікація, особливо взимі, дуже утруднена, то Бойкам дуже часто приходилося довший час обходитися без соли. Їх звичайний хліб – вівсяний ощипок – прісний і несолений, не один Бойко, заходячи на доли на роботу, не може навіть привикнути до квасного і соленого хліба. Відси й пішло те, що Бойків лають несоленими” [Фр І: 156].

Отже, погоджуємося з З. Гаком, В. Жайворонком, Ю. Консем у тому, що вдосконалення словника треба проводити за рахунок поєднання лінгвістичної інформації з відомостями енциклопедичного, етнолінгвістичного, культурно-історичного характеру [Жайворонк 2007], а „принциповою рисою діалектного словника має бути не тільки презентація мовних одиниць з дефініціями, але також відтворення їх зв'язку з іншими одиницями, особливо у сфері матеріальної та духовної культури” [Kaś 2009: 12]. Така методика опису співвідноситься з пізнавальними інтересами користувачів, задоволення яких мотивуватиме особистість до більш глибокого вивчення фразеології.

Зауважимо, що саме завдяки комп'ютерним технологіям, які забезпечують передачу інформації без обмеження її обсягу й конфігурованих форматів (текстового, символіко-графічного, кольорового, звукового), стає можливим повною мірою актуалізувати мотивацію особистості до пізнання фразеології. Зразком такого високоякісного технологічного опрацювання діалектного мовлення, орієнтованого й на наукове дослідження, і на навчально-виховний процес, є розроблений польськими науковцями сайт *Говірки польські* (<http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl>). Г. Карась зауважила, що метою проекту було показати багатство й розмаїтість польських діалектів та відтворити їхній зв'язок з історією, культурою народу, указати на перспективи діалектів як родинної та регіональної мови. Розроблений проект став базовим підґрунтям для наукових досліджень і свого роду електронною енциклопедією з польської діалектології.

Спираючись на дослідження учених, ми спробували окреслити деякі перспективи реалізації принципу мотивації в словниковій статті

комп'ютерного ДФС (на матеріалі словника В. Ужченка, Д. Ужченка). Отже, до словникової статті поряд з ґрунтовним комплексом лінгвістичної інформації необхідно системно впроваджувати такі елементи:

1) історико-етимологічна довідка: *ходити на балон*, гірн., жарг. „випивати, відзначаючи якусь подію” • Од звичаю шахтарів деінде пригощати перед відпусткою. *Балон*, жарг. – трилітрова банка [УВД 2005: 49];

2) культурологічний коментар: *зозуля підклала, евф.* „про народження дитини” (частіше позашлюбної). • В основі виразу звичка зозулі підкладати яйця в чужі гнізда [УВД 2005: 213]; за однією з легенд, зозуля хотіла звити гніздо на Благовіщення, коли ще жодна птиця не в'є гнізда, за що Бог її покарав, тому вона свого гнізда не має [Жайв 2006: 251];

3) тлумачення компонентів: *гони знати* „обманювати, брехати”. • *Гони* – українська старовинна міра довжини, власне, ріллі, ниви, що приходиться в один бік без повороту плуга. Первісно, вочевидь, „не мати впину у вигадках” [УВД 2005: 91]; *горобців руками лове* „моторний” [УВД 2005: 144] – *горобець* – птах, якому притаманна символіка спритності, моторності [Жайв 2006: 146];

4) розкриття екстралінгвальних умов функціонування АФО: *заєць дорогу перебіг* „не поведеться” [УВД 2005: 134]. • Особливо поширений у сфері рибальства, мисливства: той хто рибалить, не повинен був згадувати зайця, оскільки *риба та зайці приведуть у старці*. Рибачка заборона згадувати тварину під час промислу пояснювалась ще й тим, що заєць підкоряється лісовику, а не водянику [СД II: 287]. Сплавники плотів теж дотримуються подібного застереження, бо порушення табу віщує мілину, розбиті плоти й под. неприємності [СМ: 192]; можливе зближення символічного значення слова *заєць* „полохливий” із тим, хто йде полювати на зайців (=мисливцями), які можуть виявитися теж полохливими й багато не заповнюють [УВД 2005: 134].

5) наочна ілюстрація реалії, яка тлумачиться, образу порівняння тощо: *хоч (хоть) у бердо тягни (тяни)*. Дуже худий. – ¹Зоўс'ім з¹в'іўс'а ч'олов'ік / хоч' у ¹бердо т'а'ни (Марк); Луган, Новр. • *Бердо* – вид гребеня в рамці ткацького верстата, крізь зуби якого проходять нитки основи. Образна основа виразу ґрунтується на тому, що крізь щільно розташовані зуби берда „можна” протягти тільки худу людину. Пор. *хоч крізь тин тягни* [УВД 2005: 57];

Звернімо увагу, що комп'ютерні технології дозволяють удосконалити якість опрацювання матеріалу, а також змінити формат

його репрезентації. Під час укладання комп'ютерного ДФС стає можливим створити фонд аудіозаписів діалектних текстів, інтерактивні карти населених пунктів, етнографічний фотоальбом з обстежених населених пунктів тощо. Такі елементи позитивно впливатимуть на якість опрацювання матеріалу, підвищуватимуть рівень функціонального призначення ДФС, мотивуватимуть користувачів до вивчення національної фразеології.

Отже, на основі здійсненого аналізу нами було запропоновано новий спосіб укладання комп'ютерного ДФС, спроектованого з урахуванням пізнавального інтересу користувачів. Уважаємо, що укладач повинен дати можливість користувачеві зануритись у комплекс взаємопов'язаної наукової й енциклопедичної інформації, відчутти дослідницьку атмосферу, мотивуючи його тим самим до подальшої пошуково-пізнавальної діяльності. Цим визначається дидактична функція комп'ютерного ДФС, мета якого – формування стійкої пізнавальної активності особистості в напрямку вивчення фразеології національної мови. Реалізація цієї мети безпосередньо залежить від урахування пізнавальних потреб, а відповідно й від збагачення змістової частини словника, можливості миттєвого переходу в необхідну користувачу інформаційну площину з метою отримати довідку про зацікавлене явище чи факт. Перспективою подальшого дослідження є розроблення, обґрунтування й апробація методів опрацювання фразеології в комп'ютерному ДФС згідно з пізнавальними інтересами користувачів.

Література

Асеев 1976 – Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности / В. Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 159 с.; **Жайв 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Жайворонок 2007** – Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.; **Загоровская 2011** – Загоровская О. В. Проблемы общей и диалектной семасиологии и лексикографии / О. В. Загоровская. – Воронеж : Науч. кн., 2011. – 383 с.; **Карпіловська 2011** – Карпіловська Є. А. Українська комп'ютерна лінгвістика сьогодні : текст публічної лекції від 19.01.2011. [Електронний ресурс] / Є. А. Карпіловська. – Режим доступу : <http://polit.ua/lectures/2011/01/19/karpilovskaya.html>; **Коваленко 2006** – Коваленко І. П. Формування інформаційних потреб як фактор розвитку особистісних та професійних якостей студентів вищих навчальних закладів / І. П. Коваленко, С. А. Усенко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика. – Луганськ. – 2006. – Вип. 4. – С. 48 – 53; **Кульчицький 2002** – Кульчицький І. М. Комп'ютерно-технологічні аспекти створення сучасних лексикографічних систем / І. М. Кульчицький. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН

України, 2002. – 57 с.; **Мокиєнко 1989** – Мокиєнко В. М. Славянська фразеологія : учеб. пособие для вузов / В. М. Мокиєнко. – М. : Высш. шк., 1989. – 286 с.; **СД II** – Славянские древности : этнолингвист. слов. : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 2. – 1999. – 697 с.; **СМ** – Славянская мифология : энцикл. слов. / науч. ред.: В. Я. Петрухин и др. – М. : Эллис Лак, 1995. – 416 с.; **СФУМ 2008** – Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.; **УВД 2005** – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма матер, 2005. – 335 с.; **Ужченко 2003** – Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.; **Фр I** – Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / збір., упорядкув. і пояснив Др. Іван Франко. – Л. : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1. – 832 с.; **Черницький 2004** – Черницький В. Б. Комп'ютерна лексикографія : навч. посіб. / В. Б. Черницький. – Миколаїв : НУК, 2004 – 84 с.; **Каґ 2009** – Kaś J. Słownik regionalny wśród słowników gwarowych // Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna : materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej / pod. red. В. Dunaju, М. Raka. – Kraków, 2009. – S. 11 – 19.

Серебряк М. В. Проектування комп'ютерного діалектного фразеологічного словника з урахуванням пізнавального інтересу користувачів

У статті розглянуто актуальну проблему укладання діалектного фразеологічного словника з використанням комп'ютерних технологій. Автор доводить, що необхідно не лише зберегти інформацію в електронному форматі, але й розробити новий тип словника з урахуванням пізнавального інтересу. На основі аналізу досвіду В. Ужченка визначено, що зацікавленню користувачів особливо сприяє поєднання лінгвістичної й екстралінгвальної інформації. Електронний формат словника дозволяє розширити обсяг залучуваної інформації й організувати швидкий і зручний доступ до неї. Запропоновано такі форми подання додаткової інформації, як історико-етимологічна довідка, культурологічний коментар, тлумачення компонентів, графічно-ілюстративні зображення тощо. Наведено приклади реалізації пізнавального інтересу в словниковій статті з метою мотивування до більш глибокого вивчення національної фразеології.

Ключові слова: діалектна фразеографія, комп'ютерний діалектний фразеологічний словник, фразеологічна одиниця, пізнавальний інтерес, мотивація, екстралінгвальна інформація.

Серебряк М. В. Проектировка компьютерного диалектного фразеологического словаря с учетом познавательного интереса пользователей

В статье рассмотрено актуальную проблему составления диалектного фразеологического словаря с использованием компьютерных технологий. Автор доказывает, что необходимо не просто сохранить информацию в электронном формате, но и разработать новый тип словаря, спроектированный с учетом познавательного интереса пользователей. На основе анализа опыта В. Ужченко выявлено, что повышению заинтересованности пользователей особенно способствует объединение лингвистической и экстралингвистической информации. Электронный формат словаря позволяет расширить объем информации и организовать к ней быстрый и удобный доступ. Предложено такие формы подачи дополнительной информации, как историко-этимологическая справка, культурологический комментарий, объяснение значений компонентов, графическо-иллюстративные изображения и т. д. Наведены примеры реализации познавательного интереса в словарной статье с целью мотивирования пользователей к более глубокому изучению национальной фразеологии.

Ключевые слова: диалектная фразеография, компьютерный диалектный фразеологический словарь, фразеологическая единица, познавательный интерес, мотивация, экстралингвистическая информация.

Serebriak M. V. Creating of the Electronic Dialect Idiom Dictionary due to the Users' Cognitive Interests

The article deals with the attempt to present the example of new type of dialect idiom dictionary, worked out on the basis of innovative computer technologies. The author proves that it's not enough just to save the information in the computer, but also to create a type of a new dictionary, which should be done accounting to users' cognitive interests. The analysis of experience of the famous Ukrainian scientist V. D. Uzhchenko and psychoeducational literature gave the opportunity to explore, that combining the lingual and extralingual information in the dictionary raises the users' interest in studying phraseology. Dictionary in non-legible form allows to increase the volume of information and organize quick and convenient access to it. Due to this fact the author proposes to use complementary lexicographic forms of interpretation of idioms such as historical-etymological help, culturological annotation, interpretation of the word-components, graphic and art pictures, audio track of dialectal texts, interactive maps est. in order to raise users' cognitive interests. The author gives the example of realization of cognitive interest in the article in order to motivate users to study national phraseology, such as giving the encyclopedic, ethnic, cultural, historical and other knowledge about origin, specific of function phraseological system, it connections with denotant environment. New technique gives an opportunity

to listen to native speakers of the dialect, to look through the ethnic photo in order to feel research atmosphere.

Key words: dialect phraseography, electronic dialect idiom dictionary, phraseological unit, cognitive interest, motivation, extralingual information.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2012 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Мілева І. В.